

STUDIA POLONIJNE
T. 16. Lublin 1994

KS. JÓZEF WOŁCZAŃSKI
Lublin

**INSTYTUT BADAŃ NAD POLONIĄ
I DUSZPASTERSTWEM POLONIJNYM KUL
A ZAGADNIENIA KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO
I POLAKÓW NA WSCHODZIE**

Tak zwana problematyka wschodnia, a dokładniej – zagadnienie losów Kościoła katolickiego i Polaków w byłym ZSRR, wolne od kagańca cenzury oraz ideologicznych uzależnień, zdobyła sobie od kilku zaledwie lat w polskiej historiografii stałe prawo obywatelstwa. Niedostępną dotąd rzetelnym badaniom naukowym tematykę podjęli natychmiast nie tylko publicyści bądź pojedynczy historycy, ale całe wręcz zespoły badawcze wielu polskich środowisk uniwersyteckich. W ich gronie ważne miejsce zajmuje Instytut Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym KUL, przeżywający swego rodzaju reorientację zadań i zamierzeń o wyraźnej opcji wschodniej. Na ważniejsze przejawy działalności tej placówki warto w niniejszym opracowaniu zwrócić pokrótce uwagę.

I. SYMPOZJA NAUKOWE I ICH POKŁOSIE

Instytut podjął ambitne zadanie organizowania monotematycznych sympozjów naukowych poświęconych poszczególnym krajom byłego ZSRR, o ile w ich granicach i historii daje się wyodrębnić wątek Kościoła katolickiego i polskiej społeczności. Wprowadzeniem do tegoż cyklu stała się konferencja w dniach 14-16 maja 1990 r. w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim na temat: „Polacy w Kościele katolickim w ZSRR”. Spotkanie to zgromadziło grono prelegentów i gości z kraju, Europy Zachodniej i b. ZSRR o różnorodnym stopniu zaangażowania w problematykę objętą tytułem symposium. Byli wśród nich historycy, publicyści, ale przybyli też bezpośredni bohaterowie sceny kościelno-religijnej na Wschodzie i głos ich miał niebywały ciężar gatunkowy autentycznego świadectwa. Przedmiotem referatów i dyskusji był szeroki zakres zagad-

nień, ujętych w kilka grup tematycznych: obecność Kościoła katolickiego w carskiej Rosji, a później w imperium sowieckim, demografia społeczności polskiej na Wschodzie, życie religijne Polaków w granicach państwa sowieckiego oraz obraz Kościoła rzymskokatolickiego w wybranych prowincjach b. ZSRR najnowszej doby. Sympozjum – oprócz istotnych walorów poznawczych – zaowocowało dodatkowym sukcesem, a mianowicie spełnioną szansą spotkania Polaków na gruncie kościelnym wywodzących się z obu stron hermetycznie dotąd zamkniętej „żelaznej kurtyny”. Owego psychologicznego aspektu lubelskiego spotkania nie sposób przecenić, bowiem pozwoliło ono odczuć przedstawicielom rodaków na Wschodzie żywe zainteresowanie ich losem ze strony Macierzy i Kościoła, a tym samym żywić nadzieję na współuczestnictwo w trudzie reaktywowania życia religijnego w krajach ich zamieszkania.

Innym wymiernym skutkiem konferencji była edycja wygłoszonych w czasie jej trwania referatów; publikacja pod redakcją ks. Edwarda Walewandra, opatrzona tym samym co sympozjum tytułem, ukazała się w 1991 r. w Redakcji Wydawnictw KUL. Książka doczekała się wielu przychylnych recenzji; jeden z recenzentów pisał: „Recenzowany tom jest pozycją liczącą się w piśmiennictwie dotyczącym Polaków na Wschodzie. Wartość poznawczą wiąże bowiem z uporządkowaniem problematyki, co większość autorów dokonała z dużym zaangażowaniem i troskliwością”¹. Inny autor dodał: „Dzieło *Polacy w Kościele katolickim w ZSRR* stanowi pionierską próbę w historiografii polskiej rzetelnego ujęcia dziejów Kościoła rzymskokatolickiego i tragicznych losów Polaków na obszarze carskiej Rosji oraz ZSRR. Wysiłek autorów przyniósł w rezultacie niebagatelny wkład w skonstruowanie – na ile pozwalały źródła – obrazu zarówno Kościoła, wiernego swemu apostołskiemu posłannictwu mimo wyjątkowo niesprzyjających okoliczności, jak i bohaterskiej wręcz postawy jego wyznawców – głównie Polaków – dostrzegających w postawie łączności z nim szansę przechowania tożsamości religijno-narodowej. Dzięki stworzonej tu syntezie najnowszej historii Kościoła katolickiego za Bugiem, omawiana książka ma wszelkie walory łatwo dostępnego kompendium wiedzy zarówno dla historyków, jak i dla odbiorcy mniej wyrobionego”².

Dwa lata później po pierwszym, wspomnianym wcześniej lubelskim zjeździe, Instytut Polonijny KUL zorganizował kolejną sesję w dniach 18-20 maja 1992 r., poświęconą tym razem Łotwie. I tu również udało się organizatorom zgromadzić znawców przedmiotu zarówno proveniencji krajowej, jak i zagra-

¹ *Polacy w Kościele katolickim w ZSRR*. Pod red. E. Walewandra. Lublin 1991; rec.: M. W i e l i c z k o. *Polacy w Kościele katolickim w ZSRR*. „Przegląd Wschodni” 1992/93 t. 2 z. 2(6) s. 494.

² Rec.: J. W o ł c z a ń s k i. „Premislia Christiana” 5:1993 t. 5 s. 392.

nicznej (łotewskiej)³. Przedmiotem ich naukowej refleksji stała się szeroka panorama dziejów polsko-łotewskich na przestrzeni wieków, nader mocno związanych ze sobą węzłami natury społeczno-politycznej, demograficznej, a nade wszystko kulturalnej. Analizując przeszłość, szczególnie dużo uwagi poświęcono współczesności, co dało możliwość rozpoznania sytuacji Kościoła i Polaków na Łotwie, a w konsekwencji uczulenie kompetentnych instytucji krajowych na rozmiary potrzeb i praktycznej pomocy. Wykłady prelegentów zostały poszerzone i wzbogacone ożywioną dyskusją, podejmowaną zwłaszcza przez Polaków urodzonych na Łotwie bądź aktualnie tam mieszkających. Dawało to w rezultacie interesujące przedłużenie klimatu spotkania o wypowiedzi osób zatroskanych o kształt relacji polsko-łotewskich w obu tych krajach. Warto w tym miejscu zacytować opinię jednego z uczestników sympozjum, stanowiącą – jak się wydaje – reprezentatywny pogląd również innych gości co do walorów konferencji: „Sympozjum lubelskie, doskonale zorganizowane, miało niebagatelny wymiar poznawczy, pozwoliło na usystematyzowanie dotychczasowej wiedzy o Polakach na Łotwie, dostarczyło wielu nowych i najbardziej aktualnych o nich informacji”⁴. Kilka miesięcy później ukazała się na rynku księgarskim książka pt. *Polacy na Łotwie* (Lublin 1993) w tej samej oficynie wydawniczej i pod tą samą redakcją, jak wspomniana wcześniej publikacja, prezentująca dorobek lubelskiej konferencji. Redaktor tomu we wstępie pisał: „Prezentowany tu materiał z sympozjum mówi nie tylko o tym, jak było, ale przede wszystkim jak jest. Daje syntezę opartą na najnowszym stanie badań w tej dziedzinie. Prezentowane tu materiały wyrażają też skalę potrzeb. Ukierunkowują dalszą konkretną pomoc na rzecz Polaków na Łotwie, dają więc pewne wzorce strategii działań”⁵. Spośród licznych omówień i recenzji, jakie praca ta wywołała, na uwagę zasługuje choćby jeden głos: „Ta postać książki, jaką otrzymaliśmy, prezentuje treść zwartą. Jest niemalże kompendium wiedzy o Polakach na Łotwie. Zapewne trzeba je będzie uzupełnić, ale punkt wyjścia został

³ Referaty wygłosili m.in.: prof. Janusz Albin (Uniwersytet Wrocławski), prof. Krzysztof Dybczak (KUL), prof. Jacek Kolbuszewski (Uniwersytet Wrocławski), prof. Mirosław Cygański (Instytut Śląski w Opolu), dr Mirosław Boruta (Uniwersytet Jagielloński), doc. Józef Byczkowski (Instytut Śląski w Opolu) i inni.

⁴ R. K a n t o r. *Sympozjum „Polacy na Łotwie”, Lublin 18-20 maja 1992 r.* „Przegląd Polonijny” 19:1993 z. 1 s. 147.

⁵ E. W a l e w a n d e r. *Wstęp*. W: *Polacy na Łotwie*. Pod red. E. Walewandra. Lublin 1993 s. 11.

dany, a o to właśnie chodziło”⁶. Zdaniem recenzenta zarówno symposium, jak i książka winny służyć pomocą Polonii łotewskiej w spełnieniu funkcji pomostu w procesie zintensyfikowania kontaktów pomiędzy Polską a Łotwą.

Kontynuacją nurtu sympozjów polonijnych Instytutu zorientowanych na tematykę wschodnią stało się spotkanie w dniach 17-18 maja 1993 r. w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, poświęcone tym razem Polakom w Rosji. Zaryzowano tym razem połączenie w organiczną całość dwóch rozłącznych, zdawałoby się, metod: usystematyzowanego ujęcia problematyki z wykorzystaniem ścisłego aparatu naukowego oraz warstwy wspomnieniowej świadków i uczestników gehenny w sowieckich łagrach czy obozach⁷. Otwarcie obrad poprzedziła szeroko zakrojona akcja informacyjna Instytutu obliczona z jednej strony na upowszechnienie idei konferencji, a z drugiej – na wywołanie relacji oraz materiałów źródłowych ofiar sowieckiego reżimu. W odezwie zamieszczonej na łamach prasy katolickiej apelowano: „Chcemy prowokować odgrzebywanie z pamięci tego, co być może uczestnikom tamtych ciężkich lat wydaje się bolesne, nieważne dla wielkiej historii, a niekiedy wprost trudne do opowiedzenia. Zachęcamy gorąco, by jednak zdobyć się na opowiedzenie tego, co przechowała pamięć, może ukradkiem poczynione zapiski, co w jakikolwiek sposób ocalało [...]. Ufamy, że – jak każda tego rodzaju animacja wspomnień – przyniesie i ta obfity owoc, pozwoli wszechstronnie odtworzyć dzień powszedni tych szczególnie bolesnych zdarzeń, a także to wszystko, co pomogło przetrwać”. Tekst odezwy–apelu przytoczono później we Wprowadzeniu do książki *Polacy w Rosji mówią o sobie*⁸. Zgodnie z oczekiwaniami na adres Instytutu napłynęło kilkadziesiąt opracowań o zróżnicowanej wprawdzie stronie formalnej, ale bez wątpienia bogatych walorami źródłowymi. Niektórzy z autorów owych wypowiedzi przybyli osobiście na wspomniane symposium majowe, prezentując wstrząsające dzieje poniewierki polskich rodzin w sowieckim imperium. Referenci natomiast skupili się na przeszłości stosunków polsko-rosyjskich, ale też nakreślili aktualny stan obustronnych relacji, w tym daleki od idealnego wzorca

⁶ Rec.: Z. Zieliński. *Polacy na Łotwie. Pomost*. „Polska Zbrojna” z 29.04.1993 nr 4 s. 3. Inne reakcje na ukazanie się książki zob. w artykule J. Plewko *Kronika działalności Instytutu Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym KUL* zamieszczonym w niniejszym tomie, s. 121-135, przyp. 8.

⁷ Referaty wygłosili: prof. Andrzej Zawiślak (Uniwersytet Warszawski), prof. Adam Koseski (Mazowiecka Wyższa Szkoła Humanistyczno-Pedagogiczna w Łowiczu), dr Mieczysław Wieliczko (UMCS), mgr Krzysztof Sawicki (Ministerstwo Spraw Zagranicznych), natomiast swoimi wspomnieniami ze zsyłek sowieckich podzielili się m.in.: Stefan Paluch (Lublin), ks. Józef Kruk (Lublin), Barbara Piotrowska-Dubik (Warszawa), ks. Władysław Zdaniukiewicz MIC (Niemcy); swego rodzaju ewenement stanowiło wystąpienie historyka-amatora Siergieja Fiedorczyka z Južno-Sachalina (Rosja) na temat śladów obecności Polaków na Dalekim Wschodzie.

⁸ T. 1. Pod red. E. Walewandra. Lublin 1993 s. 7.

udział polskiego rządu w procesie niesienia pomocy Polakom na terenie Rosji⁹. Owe programowe niejako wystąpienia, poszerzone o artykuły kilku innych autorów pozyskanych już po zamknięciu obrad, ukazały się drukiem w zainicjowanej przez Instytut Biblioteczny Polonii Instytutu Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym KUL i Oddziału Lubelskiego Stowarzyszenia „Wspólnota Polska” serii A: Studia, opatrzone tytułem: *Polacy i Niemcy w Rosji. Zagadnienia wybrane* (Lublin 1993) pod red. ks. E. Walewandra¹⁰. Materiał wspomnieniowy dał natomiast początek zamierzonej na kilka tomów edycji *Polacy w Rosji mówią o sobie* (T. 1-3. Lublin 1993-1995), publikowanej w ramach Biblioteki Polonii jako seria B: Materiały i Dokumenty. Autorzy owych wspomnień to zarówno mieszkańcy Polski, jak i Rosji współczesnej, Ukrainy, Niemiec, Uzbekistanu, Kazachstanu, Litwy, Białorusi i Wielkiej Brytanii, ale – z jednym wyjątkiem – łączą ich dwie wspólne cechy: są Polakami bądź mają polski rodowód oraz przeszli osobiście, albo ich bliscy, katorgę łagrów sowieckich. A zatem relacje te – „z pierwszej ręki” – po raz pierwszy zapewne w takiej formie wyartykułowane, mieszczą w sobie nieopisany ładunek przeżyć ludzi skazanych na zagładę i wymazanie ich imion z pamięci żyjących. Nadaje to niezwyklego wymiaru wspomnianej serii wydawniczej, co nietrudno było dostrzec recenzentowi: „Ma on [tom 1 – dop. J. W.] nie tylko walor dokumentu. Jest to także pasjonująca i trzymająca w napięciu lektura. Może nawet jest to jej drobny mankament, bowiem Czytelnik zbyt chętnie poddaje się nastrojowi przygody – tragicznej co prawda, ale jakże, skądinąd, frapującej. Jest to źródło, na które długo czekano. Daje ono uzupełnienie prac historycznych na temat II wojny światowej poświęconych przeszłości polsko-sowieckiej. [...] Wymieniona publikacja służy zachowaniu pamięci”¹¹.

⁹ A. Zawiślak – „Polska-Rosja. Wspólna przeszłość i przyszłość”; A. Koseski – „Polacy w Rosji. Problematyka kwerendy i kierunki badań”; M. Wieliczko – „Jenietwo wojenne Polaków w Rosji – określenie problemu”; K. Sawicki – „Wybrane aspekty współpracy RP z polonijnymi ośrodkami na Wschodzie”.

¹⁰ J. P l e w k o. *Polacy i Niemcy w Rosji. Zagadnienia wybrane*. „Duszpasterz Polski Zagranicą” 1994 nr 2(191) s. 280-282; L. S z u k s z t a. *Polacy i Niemcy w Rosji*. „Nowe Kontrasty” 1994 nr 4 s. 24-25.

¹¹ Z. Z i e l i Ń s k i. *Głosy zza żelaznej kurtyny*. „Niedziela” 29.05.1994 nr 22 s. 16. Inne oceny publikacji: R. S u r m a c z. *Polacy w gulagach*. „Na przykład. Lubelski Miesięcznik Kulturalny” 1994 nr 1/9 s. 4; H. S a n e c k i. *Sybirska gehenna. Polacy w Rosji mówią o sobie – kolejna książka Instytutu Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym KUL*. „Dziennik Lubelski” 10-12.12.1993 nr 71 s. 8-9; t e n ż e. *Tej nocy nie wykonaliśmy normy. Wspomnienia wigilijne Polaków zesłanych na Sybir (1940-1945)*. „Dziennik Lubelski” 22.12.1993 s. 11; W. K u c h a r s k i. *Mówią Polacy ze Wschodu*. „Polonia. Biuletyn Lubelskiego Klubu Polonijnego” 1993 nr 2 s. 48-49; *Polacy z Rosji mówią o sobie*. „Pismo Okólne” (Episkopatu Polski) 13-19.08.1993 nr 33 s. 12; W. K l u s e k. *Nowa książka o Polakach w Rosji. Szlakiem zesańców*. „Kurier Lubelski” 27.12.1993 i inne.

II. INNE INICJATYWY I OSIĄGNIĘCIA EDYTORSKIE INSTYTUTU

Reaktywowanie struktur administracji Kościoła rzymskokatolickiego przez Jana Pawła II 16 stycznia 1991 r. w krajach byłego ZSRR zrodziło potrzebę opracowania przynajmniej na użytek polskiej społeczności tak w kraju, jak i za wschodnią granicą, obrazu egzystencji Kościoła obrządku łacińskiego w różnych epokach historycznych na Wschodzie. Publikacja tego rodzaju mogłaby stanowić z jednej strony dobry punkt odniesienia dla odnowionych jednostek administracji kościelnej i reaktywowanej hierarchii, wskazując na ciągłość tradycji, z drugiej zaś miała stanowić odpowiedź na podniesione ze strony Cerkwi Prawosławnej w Rosji oskarżenia o ekspansję Watykanu na tereny rzekomo poddane od wieków jurysdykcji patriarchów prawosławnych. Z inicjatywą przygotowania tego rodzaju publikacji zwrócił się do Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego nuncjusz apostolski w Polsce abp Józef Kowalczyk, po czym zlecono realizację zamówienia Instytutowi Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym. Pozyskano do współpracy znawców zagadnienia z różnych środowisk uniwersyteckich w kraju¹², co w efekcie przyniosło rzetelny obraz wielowiekowej obecności Kościoła rzymskokatolickiego w granicach carskiej Rosji oraz byłego ZSRR, poparty danymi statystycznymi liczby katolików, w tym Polaków na Wschodzie, prostującymi dotychczasowe oficjalne, a więc jakże często fałszywe ustalenia sowieckie. Wydaje się, iż książka dobrze przysłużyła się sprawie, co zresztą potwierdziły recenzje i omówienia¹³.

Zarówno archiwa kościelne i państwowe w Polsce, jak również za wschodnią granicą, kryją niemało – słabo wykorzystanych dotąd, z różnych względów, w badaniach naukowych – źródeł do dziejów Kościoła katolickiego oraz polskiej społeczności zwłaszcza na ziemiach przyłączonych po 17 września 1939 r. do ZSRR. Jedną z tego rodzaju placówek archiwalnych jest Archiwum Archidiecezji Lwowskiej obrz. łac. w Lubaczowie. Stamtąd też pochodzi niepublikowany

¹² Środowisko lubelskie reprezentowali: ks. prof. dr hab. Roman Dzwonkowski SAC (KUL), prof. dr hab. Czesław Bloch (KUL), ks. prof. dr hab. Bolesław Kumor (KUL), ks. dr Edward Walewander (KUL), dr Mieczysław Wieliczko (UMCS). Z innych ośrodków referaty nadesłali: prof. dr hab. Mikołaj Iwanow (Uniwersytet Wrocławski), dr Zdzisław J. Winnicki (Uniwersytet Wrocławski), ks. dr Stanisław Nabywaniec (Rzeszów).

¹³ A. H l e b o w i c z. *Studia nad Kościołem w byłym ZSRR*. „Ład” 13.03.1993 nr 6 s. 8; H. S a n e c k i. *Historia kołem się toczy. Książka o trudnych czasach Kościoła katolickiego w b. ZSRR*. „Dziennik Lubelski” 8.04.1993 s. 9; J. G a w o r s k i. *O przeszłości katolicyzmu w Rosji*. „Nowe Książki” 1993 nr 10 s. 35; J. W o ł c z a ń s k i. *Kościół katolicki i Polacy na Wschodzie*. „Przegląd Uniwersytecki KUL” 1993 nr 3(23) s. 23-24; t e n ż e. *Odrodzenie Kościoła w Rosji*. „Duszpasterz Polski Zagranicą” 1993 nr 4/189 s. 551-553; Z. S t a r n a w s k i. *Odrodzenie Kościoła w byłym ZSRR. Studia historyczno-demograficzne*. Pod red. E. Walewandra. Lublin 1993, „Homo Dei” 1994 nr 1(231) s. 106-107; *Polacy w Rosji*. „Niedziela” 24.07.1994 nr 30 s. 7.

dotąd tom wspomnień ks. Stanisława Bizunia pt. *Historia krzyżem znaczone. Wspomnienia z życia Kościoła katolickiego na Ziemi Lwowskiej 1939-1945*, ogłoszony drukiem staraniem piszącego te słowa¹⁴. Autor – obecny z racji pełnionych funkcji w centrum wydarzeń Kościoła lokalnego archidiecezji lwowskiej obrz. łac. podczas okupacji – przekazał bezcenne informacje źródłowe pochodzące najczęściej z autopsji, spisywane na bieżąco w formie szczegółowego dziennika. Na kartach książki przewijają się sylwetki arcybiskupów lwowskich, szeregi duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego, dziesiątki nazwisk ludzi z różnych środowisk społecznych, a nade wszystko dramatyczne obrazy eksterminacji Kościoła i wiernych z rąk niemieckich i sowieckich okupantów oraz nacjonalistycznych band ukraińskich. Dzięki wielorakim walorom, w tym warstwie faktograficznej oraz ilustracyjnej w formie bogatego wyboru fotografii z lat 1939-1945 dołączonych do drugiego wydania, książka może stanowić ważki przyczynek do zaniedbanej dotąd w polskiej historiografii problematyki dziejów najnowszych wschodnich diecezji II Rzeczypospolitej.

III. POPULARYZACJA TEMATYKI WSCHODNIEJ ORAZ UDZIAŁ W PRACY ORGANIZACJI I STOWARZYSZEŃ

Instytut – obok zadań badawczych – stawia sobie za cel podejmowanie działań praktycznych, które pozostając wszakże w cieniu tych pierwszych, mogą mimo to przysłużyć się sprawie Kościoła katolickiego i Polaków na Wschodzie. Jedną z form jest tu akcja upowszechniania idei prowschodniej orientacji Instytutu w formie wywiadów bądź komunikatów prasowych. Tak np. dyrektor Instytutu – ks. Edward Walewander udzielił wywiadu redaktorowi dziennika katolickiego „Słowo”, w którym wskazał na specyfikę publikacji wydawanych przez tę placówkę¹⁵. Natomiast na łamach „Nowych Kontrastów” wydrukowano w 1994 r. rozmowę z dyrektorem tejże placówki pt. *Wypełnić próżnię* o współczesnym obliczu Kościoła katolickiego w b. ZSRR¹⁶. Wyjątkowej roli duchowieństwa polskiego na Wschodzie poświęcił ten sam autor artykuł pt. *Polski kapłan na Wschodzie*, zamieszczony w katolickim piśmie wspólnoty polskiej w

¹⁴ Opracował, wstępem i przypisami opatrzył oraz podał do druku ks. Józef Wołczański. Lublin 1993, wyd. 2 – 1994.

¹⁵ *Z myślą o katolikach na Wschodzie. Z ks. prof. dr. hab. Edwardem Walewandrem, kierownikiem Instytutu Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym KUL, rozmawia Czesław Dąbrowski.* „Słowo. Dziennik Katolicki” 23-25.04.1993 s. 8.

¹⁶ D. S i d o r s k i. *Wypełnić próżnię. Rozmowa miesięca z dyrektorem Instytutu Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego księdzem dr. hab. Edwardem Walewandrem.* „Nowe Kontrasty” 1994 nr 6 s. 3-6.

Europie w 1994 r.¹⁷ Z kolei na łamach polonijnego tygodnika wychodzącego we Francji „Głos Katolicki” ks. Walewander opublikował dwuczęściowy artykuł pt. *Problemy duszpasterskie na terenie byłego ZSRR*¹⁸.

Interesujące doświadczenia zebrał piszący te słowa w czasie licznych, systematycznie podejmowanych podróży głównie na Ukrainę, co znalazło swój wyraz w kilku reportażach i artykułach prasowych. Tak więc o współczesnej, niezwykle skomplikowanej sytuacji Kościoła rzymskokatolickiego archidiecezji lwowskiej w granicach niepodległego państwa ukraińskiego traktował wywiad przeprowadzony z biskupem pomocniczym archidiecezji lwowskiej obrz. łac. Marcjanem Trofimiakiem, ogłoszony na łamach „Ładu” w 1993 r.¹⁹ Fenomenowi „wiosny” katolickich wspólnot parafialnych na Wołyniu i w Ziemi Lwowskiej został poświęcony reportaż *Z martwych powstawanie. Z posługą duszpasterską we Lwowie i na Wołyniu*, zamieszczony w 1993 r. w „Słowie”²⁰. Napawający otuchą, choć nie pozbawiony wyrzeczeń, proces odzyskiwania świątyń katolickich na Ukrainie przez wierzących obrządku łacińskiego ukazano w artykule *Zmartwychwstały Kościół*, zamieszczonym w „Ładzie”²¹. Wreszcie zjawisko dyskryminacji Kościoła rzymskokatolickiego przez Cerkiew bizantyńsko-ukraińską i władze administracji państwowej na zachodniej Ukrainie omówiłem w artykule *Casus Komarno*, ogłoszonym w „Ładzie” 1994 r.²² Nieco bardziej odległej przeszłości, bo sprzed półwiecza, ale o wydarzeniach, których konsekwencje trwają do dziś, dotyczy edycja źródłowa pt. *Korespondencja arcybiskupa Bolesława Twardowskiego z arcybiskupem Andrzejem Szeptyckim w latach 1943-1944*, zamieszczona w „Przeglądzie Wschodnim” 1992/93 r.²³ Ogłoszone drukiem po raz pierwszy listy obu metropolitów z okresu II wojny rzucają nowe światło na zagadnienie eksterminacji katolików obrządku łacińskiego i zagładę ich świątyń w archidiecezji lwowskiej przez nacjonalistów ukraińskich. W niedalekiej przyszłości, przy współpracy piszącego te słowa, ukaże się drugie wydanie książki ks. Wacława Szetelnickiego poświęcone dotąd sylwetce arcybiskupa-metropolity lwowskiego o przydomku „wygnańca” –

¹⁷ „Exodus” 6:1994 nr 4 s. 16.

¹⁸ 35:1993 nr 39 s. 7; nr 41 s. 8.

¹⁹ *Kościół otwarty dla wszystkich... Z biskupem pomocniczym archidiecezji lwowskiej obrz. łac. Marcjanem Trofimiakiem rozmawia ks. Józef Wołczański*. „Ład” 11:1993 nr 17 s. 3, 5.

²⁰ „Słowo. Dziennik Katolicki” 1:1993 nr 94 s. 3-5.

²¹ 11:1993 nr 24 (dodatek – Katolikom na Wschodzie 1993 nr 6 s. 2).

²² 12:1994 nr 21 (dodatek: Katolikom na Wschodzie 1994 nr 5 s. 3-4) oraz „Słowo. Dziennik Katolicki” 2:1994 nr 90 s. 7.

²³ 1992/93 t. 2 z. 2 s. 465-483.

Eugeniusza Baziaka, a poszerzone obecnie o najnowsze dzieje archidiecezji lwowskiej II połowy XX wieku²⁴.

Warto też wspomnieć o prelekcjach bądź referatach wygłaszanych na okolicznościowych spotkaniach poświęconych problematyce wschodniej. I tak, ks. E. Walewander uczestniczył w 15 Sesji Stałej Konferencji Archiwów, Bibliotek i Muzeów Polskich poza Ojczyzną, zorganizowanej w dniach 23-26 września 1993 r. przez Ośrodek Dokumentacji Pontyfikatu Jana Pawła II w Rzymie; wygłosił on wówczas odczyt pt. *Duszpasterstwo polskie na terenie b. ZSRR*²⁵.

Piszący te słowa podejmował kilkakrotnie problematykę Kościoła katolickiego i wspólnot polskich na Wschodzie podczas spotkań z Polonią w Szwajcarii na przełomie 1993/94 r. W kraju natomiast wygłosił odczyt na temat: *Kościół rzymskokatolicki i Polacy w metropolii lwowskiej dziś*, na zaproszenie Klubu Inteligencji Katolickiej w Lublinie dnia 11 maja 1993 r.

Praktyczny wymiar działalności Instytutu dotyczącej zagadnień wschodnich nosi współpraca z instytucjami, które statutowo są powołane również do śpieszenia z pomocą rodakom za wschodnią granicą. Tak więc dyrektor Instytutu pełni zarazem obowiązki prezesa Lubelskiego Oddziału Stowarzyszenia „Wspólnota Polska” i wiceprezesa Lubelskiego Klubu Polonijnego; zarówno w obu tych organizacjach, jak i w Stowarzyszeniu Współpracy Polska–Wschód udzielają się niektórzy pracownicy Instytutu. Gwoli rzetelności informacji trzeba dodać i to, że piszący te słowa pełni funkcję kapelana, a tym samym posiada kartę członkowską oddziału lubelskiego Towarzystwa Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich.

Szczególnie w ostatnim roku akademickim 1993/94 swoistą reorientację przeszły kryteria przyznawania dorocznej nagrody naukowej im. Franciszka Skowry. Wprawdzie nie zrezygnowano z premiowania godnych uznania osiągnięć w dziedzinie badań polonijnych i szeroko rozumianej polskiej kultury, to jednak wyraźnie preferowano tym razem prace autorów o tematyce wschodniej. Nagrodzono więc m.in. dwóch historyków z KUL-u: ks. Janusza Kanię za pracę *Unickie seminarium diecezjalne w Chełmie w latach 1759-1833* (Lublin 1993) oraz piszącego te słowa za książkę *Ksiądz Szczepan Szydelski (1872-1967) – polityk i działacz społeczny* (Kraków 1992). W wygłoszonej z tej okazji laudacji przewodniczący jury powiedział: „Obydwaj [...] spoglądają na Wschód. Ta dziedzina jest tak nowa w publikacjach polskich, iż można na niej zrobić swoistą

²⁴ W. S z e t e l n i c k i. *Arceybiskup wygnaniec Eugeniusz Baziak – metropolita lwowski i kontynuacja dziedzictwa*. Opracował ks. Józef Wołczański (w druku).

²⁵ A. Ł u c k a. *Konferencja w Rzymie*. „Głos Katolicki. Tygodnik polskiej emigracji” (Francja) 35:1993 nr 42 s. 29.

karierę, jak to niektórzy z powodzeniem czynią. Ale obydwaj laureaci nie chwyłali łatwych tematów z porządku dziennego. Swe badania rozpoczęli w czasach, kiedy o publikowaniu takich prac nawet nie można było marzyć. I dlatego ich bezinteresowność jest tutaj godna szczególnego podkreślenia”²⁶. Podobne motywy kierowały członkami jury nagrody im. Franciszka Skowry w przyznaniu jej w jubileuszowym roku 75-lecia KUL m.in. dwom innym badaczom problematyki wschodniej: dr. Mieczysławowi Wieliczko – pracownikowi naukowemu UMCS i członkowi Rady Naukowej Instytutu Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym KUL oraz dr. Zdzisławowi Jagodzińskiemu – dyrektorowi Biblioteki Polskiej w Londynie²⁷.

IV. PLANY I POSTULATY

Instytut zamierza kontynuować cykl monotematycznych sympozjów poświęconych problematyce polonijnej w poszczególnych krajach zaistniałych po rozpadzie ZSRR. W maju 1995 r. przewidziano konferencję na temat polskiej grupy etnicznej w Mołdawii²⁸, a w dalszej kolejności przedmiotem obrad ma być Estonia. Rezultaty obrad zostaną opublikowane²⁹.

Nie ulegnie zaniedbaniu współpraca Instytutu z innymi placówkami naukowo-badawczymi w Polsce bądź za granicą, a w tym szczególnie proces animowania badań źródłowych do syntezy dziejów Kościoła katolickiego w czasach najnowszych. Postulatem ciągle oczekującym na zrealizowanie wydaje się być zainicjowanie stałych kontaktów pracowników Instytutu, a tym samym placówki jako całości, z naukowymi instytucjami w krajach za wschodnią polską granicą. O wiele bardziej nagłym postulatem jest podejmowanie prób ratowania archiwaliów przed świadomą zagładą prowadzoną w krajach b. ZSRR, dotyczących najnowszej historii obecności Polski i kultury łacińskiej na Wschodzie. Żadna z placówek naukowych w kraju nie czyni w tym kierunku najmniejszych starań, procesy zaś dewastacji źródeł z roku na rok czynią zastraszające postępy. Po-

²⁶ E. W a l e w a n d e r. Z myślą o Polakach na Wschodzie i Zachodzie. Przemówienie przewodniczącego jury nagrody im. F. Skowry ks. Edwarda Walewandra na uroczystości przyznania nagrody 10 marca 1993 r. w siedzibie Instytutu Polonijnego KUL w Lublinie – mps Archiwum Instytutu Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym KUL.

²⁷ Uroczystość wręczenia nagród odbyła się 19.10.1994 r.

²⁸ Artykuł oddano do druku jesienią 1994 r. Anonsowane sympozjum odbyło się w KUL-u 15-16.05.1995 r.

²⁹ Ukazała się już książka *Polacy w Mołdawii mówią o sobie*. Pod red. E. Walewandra. Lublin 1995. Przygotowywane są do druku referaty ze wspomnianej sesji i ukażą się jeszcze pod koniec roku 1995.

dobnie koniecznością chwili staje się postulat utrwalania przejawów życia Kościoła katolickiego i wspólnot polskich za linią Bugu, tym bardziej iż brak teoretycznego przygotowania uniemożliwia zlecenie tej pracy miejscowym czynnikom, a sporadyczne, okazjonalne wyprawy nie mają szans powodzenia. Pozytywna praca w tej dziedzinie nie tylko pozwoli zgromadzić i zabezpieczyć źródła, w tym relacje świadków z pokolenia już wymierającego, ale nade wszystko dostarczy pozaźródłowej wiedzy o kapitalnym znaczeniu dla każdego, kto chce zajmować się tzw. problematyką wschodnią. Bez osobistego doświadczenia specyfiki zarówno ziem za wschodnią granicą Polski, jak i odrębności w sferze mentalności jej mieszkańców, zdobytego metodą autopsji, trudno sobie wyobrazić rzetelną pracę naukowo-badawczą. Dopiero wówczas, kiedy spełni się owe warunki, wolno pozwolić sobie – nie rezygnując z pozytywnej roli animatora badań – na zajęcie się nimi we właściwym i pełnym tego słowa znaczeniu ze świadomością wszechstronnie przygotowanego i kompetentnego fachowca.